

בין תקווה להתפכחות: חוויותיהם של הורים יחידנים שנשרו מתוכנית ליווי פיננסי בישראל

מיכל גולדקורן¹, עדית בליט-כהן² ואביעד טור-סיני³

התמודדות כלכלית היא אתגר ניכר עבור הורים יחידנים בישראל בכלל, ועבור הורים גרושים בפרט. בישראל יש מגוון תוכניות הכשרה לניהול כלכלי והדרכה וליווי פיננסי. מטרתן של התוכניות הללו היא לסייע לאנשים ולמשפחות לצאת ממצוקה כלכלית וללמוד להתנהל כלכלית עם המשאבים העומדים לרשותם. עם זאת, שיעורי הנשירה הגבוהים מהתוכניות מעידים על פער בין צורכי המשתתפים לבין המענה המוצע להם. מחקר זה בחן את חוויותיהם של הורים יחידנים בישראל אשר השתתפו בתוכנית הדרכה וליווי פיננסי ונשרו ממנה. המחקר נערך בשיטה איכותנית, באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה עם 16 הורים גרושים בגילים 40–57. הממצאים חושפים שלוש תמות מרכזיות: (1) חוויית ההדרכה, המאופיינת בדואליות בין תקווה ראשונית לתסכול גובר; (2) הסיבות לנשירה, הכוללות תחושת חוסר התאמה של התוכנית, קשיים ביחסי מדריך-מודרך, וקשיי התמדה; (3) הערכה רטרוספקטיבית, המדגישה את הצורך בהתאמה אישית של תוכניות ההדרכה. הממצאים מדגישים את הצורך בפיתוח תוכניות הדרכה פיננסיות המותאמות להורים יחידנים ומתחשבות באילוצי הזמן, במצב הרגשי ובאתגרים הייחודיים שהם מתמודדים איתם. המחקר מציע תובנות לפיתוח התערבויות אפקטיביות בגישה הוליסטית, המשלבות הדרכה פיננסית עם תמיכה רגשית וחברתית. יש צורך בהכשרת מדריכים לעבודה עם אוכלוסיות מגוונות, ובשילוב גישות מודעות-הקשר בתוכניות התערבות. נוסף על כך, המחקר מעלה שאלות בדבר יחסה של החברה הישראלית להורים

1. בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית, ירושלים. המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין
2. פרופסור, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית, ירושלים
<https://orcid.org/0000-0002-0309-4220>
3. פרופסור, בית הספר לבריאות הציבור, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה
<https://orcid.org/0000-0002-4802-455X>

ביטחון סוציאלי 126, ספטמבר 2025, אלול תשפ"ה: נשלח לפרסום ב-24.9.29, התקבל ב-2.7.25

יחידנים, ומציע לבחון מחדש את מערכות התמיכה החברתיות והכלכליות הקיימות. תובנות אלו עשויות לתרום לשיפור ניכר באיכות החיים של הורים יחידנים בישראל.

מילות מפתח: משפחות חד-הוריות, הורים יחידנים, גירושין, יוקר המחיה, התנהלות כלכלית, הדרכה, ליווי, אוריינות פיננסית

תקציר לקהל הרחב

הורים יחידנים בישראל, ובעיקר הורים גרושים, מתמודדים לא פעם עם קשיים כלכליים ניכרים. כדי לסייע להם פועלות בארץ תוכניות שונות ללימוד ניהול תקציב ולליווי פיננסי. המטרה היא לעזור למשפחות להתמודד עם ההוצאות, לנהל את הכנסותיהן בצורה נכונה ולהתגבר על מצוקה כלכלית. במחקר זה בדקנו את חוויותיהם של הורים יחידנים שהצטרפו לאחת מתוכניות הליווי הפיננסי – אך פרשו ממנה לפני שהסתיימה. ראיינו 16 הורים בני 40–57, ושמענו מהם על החוויות, הקשיים והסיבות לפרישה. הממצאים מראים שרבים התחילו את התוכנית בתקווה לשינוי, אך עם הזמן חוו אכזבה ותסכול. הסיבות העיקריות לפרישה היו חוסר התאמה של התוכנית לצרכים האישיים, קושי בקשר עם המדריכים, וקושי להתמיד בשל עומס הזמן והמצב הרגשי. עם זאת, רבים מהמשתתפים הדגישו בדיעבד שהיו ממשיכים בתוכנית לו היתה מותאמת יותר למציאות חייהם. המסקנה העיקרית היא שיש לבנות תוכניות ליווי כלכלי המתאימות לאתגרים הייחודיים של הורים יחידנים – גם מבחינה מקצועית וגם מבחינה רגשית. שילוב של ייעוץ פיננסי עם תמיכה רגשית וחברתית, והכשרת מדריכים לעבודה עם אוכלוסיות מגוונות, עשויים לשפר את הסיכוי להצלחה ולתרום לאיכות חיים טובה יותר למשפחות הללו.

מבוא

התמודדותן של משפחות בארץ ובעולם עם בעיות כלכליות היא נושא מרכזי בדיסציפלינה של עבודה סוציאלית, וקיים מחקר רב בנושא זה (קרומר-נבו, 2022; Sorcha & Pople, 2018; Tarrant, 2021). חלק מן המשפחות הללו מוגדרות משפחות עניות על פי השיטות המקובלות להגדרת עוני ולמידתו. יש משפחות העובדות לפרנסתן אך התנהלותן הכלכלית אינה תואמת את יכולותיהן הכלכליות האובייקטיביות (Hastings et al., 2012), ומשום כך הן נקלעות למצוקה כלכלית. התנהלות זו תלויה במידה רבה בתרבות, בהיבטים רגשיים ואף בחינוך (Berkowitz & Palakshappa, 2023; De Meza et al., 2008; Loewenstein, 2000; Nelson et al., 2025; Solar-Buades, 2025). בישראל, כ-12% מכלל המשפחות עם ילדים עד גיל 17 (כ-143,000) הן יחידניות, ובראשן של כ-86% מהן עומדת אישה. כ-22% מכלל האימהות היחידניות עם ילדים עד גיל 17 מתפרנסות לבדן (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2024). הורים יחידנים מתפרנסים לרוב ממקור פרנסה אחד, ועבור רובם הניהול הפיננסי של משק הבית מורכב אף יותר מאשר עבור משפחות שבהן שני הורים. יוקר המחיה, אשר נמצא במגמת עלייה בשנים האחרונות, מחמיר את

מצבם הכלכלי. כדי לצאת ממעגל הקושי הכלכלי שנקלעו אליו, לשפר את מצבם הכלכלי ולרכוש כלים ומיומנויות להתנהלות כלכלית נכונה, חלקם פונים לארגונים העוסקים בסיוע בתחום כלכלת משק הבית בבקשה להדרכה ולליווי פיננסי. פניית ההורים נעשית ברוב הגדול של המקרים מיוזמתם האישית. יש לכך חשיבות רבה, מאחר שיוזמה זו מבטאת את רצונם ואת תקוותם לצאת ממעגל הקושי הכלכלי ולשפר את מצבם הפיננסי.

תהליך ההדרכה והליווי של ניהול פיננסי דורש מההורים הללו לחשוף פרטים רבים באשר להכנסתם ולהוצאותיהם. עוד מוטלת עליהם האחריות לאסוף ולהציג את כל הנתונים הנדרשים, וכן האחריות להתמודד עם המשימות השונות המוטלות עליהם בתהליך ההדרכה. הורים יחידנים רבים הפונים לארגונים העוסקים בסיוע כלכלי נושרים מתהליך ההדרכה לפני תום תהליך הליווי (Carmel, 2018). בשנת 2022, מתוך כלל ההורים היחידנים (עקב גירושין) אשר פנו לאחד מן הארגונים הללו, כ-67% התחילו תהליך של הדרכה וליווי לניהול פיננסי. מהם, כ-52% נשרו מן התהליך בטרם הסתיים.⁴

מטרתו של מחקר זה היא לסייע בהבנת התהליך שעוברים הורים יחידנים יהודים במהלך ההדרכה והליווי הפיננסי בארגון המלווה. ממצאי המחקר מפנים את הזרקור אל האתגרים שהורים יחידנים בישראל מתמודדים איתם, ועשויים לתרום להעלאת המודעות על אודות מצוקתם הכלכלית. הבנת הקשיים והמורכבות של תוכנית ההדרכה תאפשר לפתח תוכנית מותאמת לצורכי האוכלוסייה הספציפית הזאת, כך שתצליח להשלים את תהליך האימון הפיננסי ולנסות ולמצוא דרכים לשפר את מצבה הכלכלי.

משפחות של הורים יחידנים

המורכבות של התמודדות כלכלית בישראל מקבלת משנה תוקף כאשר בוחנים את מצבם של הורים יחידנים. אומנם משפחות רבות נאבקות עם אתגרים כלכליים, אך הורים יחידנים ניצבים בפני מציאות מורכבת במיוחד. זו נובעת מהצורך להתמודד עם הוצאות משק הבית באמצעות מפרנס יחיד, בד בבד עם מערכת דרישות ואילוצים ייחודית הכוללת טיפול שוטף בילדים, ניהול משק הבית והתמודדות עם מגבלות מוסדיות ובירוקרטיות – וכל אלה בהיעדר שותף תומך ובתנאים של משאבים מוגבלים (Cruz et al., 2024; Parolin & Lee, 2022; Younis & Eberhardt, 2025).

במהלך השנים האחרונות חלו שינויים דרמטיים במבנה המשפחה. עד לפני כמה עשורים, רוב המשפחות עקבו אחר המודל המסורתי של זוג נשואים-מפרנסים. כיום, משפחות נראות אחרת לגמרי. התנהגויות זוגיות השתנו באופן מהותי, וילדים רבים נוספים חיים עם הורים יחידנים. משפחות שבהן הורים יחידנים נמנות עם סוגי משקי הבית הפגיעים ביותר, וב-OECD שיעור

4 הנתונים מבוססים על שיחות שנערכו בין עורכי המחקר לבין נציגי הנהלת הארגון המסייע בתחום כלכלת משק הבית באמצעות ליווי כלכלי. חלק מהמלווים בארגון זה השתתפו גם במחקר הנוכחי.

העוני הממוצע בקרבן גבוה פי שלושה מזה של משקי בית שיש בהם ילדים ושני מבוגרים או יותר (32.5%-ו-9.8%, בהתאמה) (OECD, 2022). נוסף על כך, הורים יחידנים חווים אי שוויון בהכנסה מאחר שיכולתם לחסוך פחותה.

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל, בשנת 2024 כ-12% מכלל המשפחות עם ילדים עד גיל 17 (כ-143,000) הן משפחות חד-הוריות, ובראש כ-86% ממשפחות אלו עומדת אישה. כ-22% מכלל האימהות היחידניות עם ילדים עד גיל 17 הן מפרנסות יחידות (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2024). העלייה בשיעורי הגירושין וההורות היחידנית השפיעה על ההתנהגות הצרכנית של המשפחה (The Food Foundation, 2024). אומנם שיעור התעסוקה של אימהות יחידניות בישראל גבוה משיעורן במדינות האיחוד האירופי, אך שכן הממוצע נמוך מזה של אימהות עובדות. הקשיים היום-יומיים שהורים יחידנים נתקלים בהם מפחיתים את הזמינות שלהם לעבודה, ולכן גם את המשאבים העומדים לרשותם. עקב כך, גם תחושת הרווחה שלהם ירודה יותר (Kulik, 2021).

בשנת 2023, תחולת העוני של הורים יחידנים לפי הכנסה כלכלית היתה כ-39.6% (קלינר-קסיר ואח', 2024). אשר לאימהות יחידניות עקב גירושין, אף שהמספר הממוצע של שעות העבודה השבועיות שלהן גבוה מזה של אימהות נשואות, פעמים רבות שכן השעתי הממוצע נמוך יותר. סיבה אחת לכך היא ששיעורי ההשכלה בקרבן נמוכים מאלה של נשים בשאר האוכלוסייה. סיבה אחרת היא שעקב ההכרח לשמור על מקום עבודתן או למצוא מקום עבודה במהירות בשל היותן מפרנסות יחידות, הן מתפשרות על תנאי שכר ותנאי עבודה ירודים יותר (נתנזון ואח', 2017). אחדות (2010) חקרה את מצב העוני בקרב משפחות חד-הוריות, בדגש על אימהות. ממצאי מחקרה הראו כי למרות השפעתם הרבה של תהליכים אשר התרחשו בשני העשורים האחרונים על מצבן הכלכלי של אימהות יחידניות, עדיין יש גורמים ותהליכים – דוגמת שינויים במדיניות הרווחה ושיעורי השתלבות גדלים של נשים בשוק העבודה – שהביאו לכך ששיעור העוני בקרבן נותר גבוה ברוב המדינות המערביות. כך למשל, מחקר השוואתי שהתבסס על נתוני LIS מ-30 דמוקרטיות מבוססות מצא כי גם כאשר נשקלת השפעתם של משתנים חברתיים וכלכליים, הסיכון לעוני בקרב יחידניות נותר גבוה בהרבה מאשר בשאר האוכלוסייה, ובארצות הברית אף תועד "קנס חד-הורות"⁵ מהגבוהים בעולם (Brady et al., 2024). מחקר אחר, שהתבסס על נתונים מ-20 מדינות באירופה, הצביע על כך שילדים להורים יחידנים חווים הכנסה חציונית נמוכה בכ-27% מזו של ילדים במשפחות זוגיות, לצד שיעורים גבוהים יותר של אי ביטחון תזונתי ודירי (Lanza-León & Cantarero-Prieto, 2024). ממצאים דומים דווחו גם בבריטניה, שם נמצא כי רוב ההורים היחידנים נאלצו לבחור בין צרכים בסיסיים כגון חימום הבית לבין רכישת מזון (Younis & Eberhardt, 2025). באיחוד האירופי כולו, שיעור הסיכון

5 קנס חד-הורות: התוספת בסיכון לעוני (בנקודות אחוז) המיוחסת לעצם החיים במשק בית של אם יחידנית לעומת משקי בית דומים שאינם כאלה; כלומר, הגידול בהסתברות לעוני בגלל סטטוס חד-הורות.

לעוני בקרב משפחות חד-הוריות עמד על כ-44% בשנת 2023 – הגבוה בקרב כל סוגי המשפחות (Berghammer et al., 2024), ובארצות הברית בתקופת הקורונה תועדה ירידה של יותר מ-20% בהכנסה הריאלית של משפחות חד-הוריות (Parolin & Lee, 2022).

כחלק מהניסיון לסייע להורים יחידנים להתמודד עם מצבם הכלכלי, לשכת התעסוקה מציעה להם שירות ייחודי. מדובר בתוכניות רשות שמטרתן לסייע להם באמצעות קורסים בסיסיים וסדנאות, אבחון, ליווי והכוונה בהשמה, הכשרה מקצועית, עידוד להתפתחות עסקית ותמיכה בעבודה. התוכניות מתמקדות בטיפול בקשיים, בחסמים ובאילוצים אשר מקשים על אוכלוסייה זו להשתלב בתעסוקה, להתמיד בה ולמצות את הפוטנציאל התעסוקתי שלה. הניסיון לתמוך במשפחות אלה ולשלבן בשוק התעסוקה נועד להביא לכך שהן תוכלנה להעלות את הכנסותיהן, מה שיביא בין היתר לשיפור מצבן הכלכלי. מצד אחד, הקושי לממן מסגרות לילדים המהווה פעמים רבות מחסום בפני הורים יחידנים המעוניינים לצאת ממעגל הקצבאות ולעשות שינוי תעסוקתי כדי לשפר את מצבם. מצד אחר, היעדר מיומנות מקצועית והיעדר סיוע מקצועי אינם מאפשרים להם שדרוג תעסוקתי והשתלבות הולמת בעולם העבודה (אקשטיין ולרום, 2016). מכל האמור לעיל מובן כי בקרב הורים יחידנים המצב הכלכלי מורכב יותר, וזאת עוד בטרם מביאים בחשבון את יוקר המחיה בישראל.

יוקר המחיה בישראל

האתגרים הכלכליים שהורים יחידנים מתמודדים איתם מקבלים משמעות מיוחדת על רקע המגמות הכלליות של יוקר המחיה בישראל. אומנם העלייה במחירים משפיעה על כלל האוכלוסייה, אך השפעתה על הורים יחידנים חריפה במיוחד, שכן הם נדרשים להתמודד עם עליות המחירים באמצעות הכנסה יחידה. יוקר המחיה בישראל נמצא במרכז השיח הישראלי דרך קבע, ונקבע בהשוואה למדינות האיחוד האירופי. אף על פי שקשה לקבוע במדויק את פערי המחירים בין מדינות, ההשוואה בין המדינות נעשית באמצעות בחינת קטגוריות דוגמת הכנסות, מחירי מוצרים ושערי החליפין של המטבע (בן דוד וקמחי, 2021). בישראל יוקר המחיה הוא גבוה. לדוגמה, בעשור האחרון (2012–2022) עלה מדד המחירים לצרכן בישראל ב-10%, ומחצית מעלייה זו התרחשה בשנת 2022. מדד זה מודד את העלייה בסל המוצרים והשירותים הממוצע של אדם ישראלי, לרבות שירותי הדיור. בשנים 2021–2022 חלה בישראל האצה באינפלציה. מחירי הדיור עלו אף הם, וכך גם מוצרי צריכה בסיסיים שונים (לחם, גבינות וכדומה), מסעדות, פנאי, תחבורה ועוד. גובה השכר של העובדים השכירים בישראל עלה, ובשל כך חלה גם עלייה ברמת החיים, אך בד בבד, כאמור, עלה גם מחירם של מוצרי הצריכה, ובאופן ניכר.

השוואה של רמת המחירים היחסית בין ישראל לבין מדינות האיחוד האירופי מצביעה על כך שבשנת 2021 התרחבו מאוד הפערים: בישראל המחירים היו גבוהים בכ-40% מאלה שבגוש הירוק, ובכ-17% מאלה שבארצות הברית (פלוג ואח', 2022). יוקר המחיה הגבוה בישראל מוביל משפחות בכלל, ומשפחות של הורים יחידנים בפרט, לקשיים כלכליים, גם אם לא תמיד הן מוגדרות מתחת לקו העוני מבחינת הפרמטרים המאפיינים אותן. ההכנסה הכספית נטו של הורים יחידנים בישראל

נמוכה כמעט במחצית מזו של משפחות שבהן שני הורים. עם זאת, הפער בין ההוצאות לתצרוכת אינו גדול במיוחד, ועומד על כ-70% מהתצרוכת של משפחה עם שני הורים. מכאן שמשפחה חד-הורית ממוצעת בישראל צורכת מדי חודש יותר ממה שהיא מרוויחה. בעקבות זאת, תחולת העוני בקרב משפחות חד-הוריות היא גדולה יותר (נתנזון ואח', 2017).

השילוב בין המאפיינים הייחודיים של הורים יחידנים לבין מציאות של יוקר מחיה גבוה מעלה שאלות מהותיות בדבר דרכי ההתמודדות שלהם. הצורך להבין כיצד הורים יחידנים מנהלים את כלכלת משק הבית שלהם בתנאים מורכבים אלה, ובאילו דרכים ניתן לשפר את מצבם הכלכלי, מחייב התבוננות מעמיקה בכמה היבטים תאורטיים ומעשיים. על שאלה זו אפשר להשיב באמצעות שתי תאוריות: התנהגות כלכלית, ותאוריה מודעת-הקשר.

התנהגות כלכלית

ניתוח מעמיק של דרכי ההתמודדות הכלכלית של הורים יחידנים מחייב הבנה של התאוריות העוסקות בהתנהגות כלכלית. תאוריות אלו מספקות מסגרת מושגית להבנת האופן שבו אנשים מקבלים החלטות כלכליות, ומדגישות את התפקיד המרכזי שממלאים בהן גורמים פסיכולוגיים, חברתיים ורגשיים (Loewenstein, 2000). תנודות של רגש עשויות להשפיע על התנהלות כלכלית ואף להוביל להתנהגות כלכלית לא רציונלית. גורמים דוגמת פחד, רעב ועוד יכולים להשפיע על ההתנהגות הכלכלית, ויכולים להסביר אף נטילת סיכונים כלכליים וחריגות באופן שיטתי. גורמים אלה ידחפו לעיתים להתנהגות הסותרת את ערכיו ואמונותיו של האדם. מכאן שהתנהגות כלכלית מתייחסת למונחים כמו התנהגות צריכה, אוריינות פיננסית ואימון פיננסי.

התנהגות צריכה

ההבנה של התנהגות כלכלית מחייבת התבוננות מעמיקה בדפוסי הצריכה, שהם ביטוי מעשי של קבלת ההחלטות הכלכליות. דפוסי אלה מושפעים משילוב מורכב של גורמים פסיכולוגיים, חברתיים וכלכליים, ואלה משפיעים במיוחד על התנהלותם של הורים יחידנים, שכן הן נדרשים לאזן בין צרכים שונים במשאבים מוגבלים. שליטה עצמית או חוסר שליטה עצמית הם מונחים מרכזיים במחקר על צרכנים (Baumeister, 2002). ההבדלים הם אינדיבידואליים וקשורים למשמעות עצמית, ליכולת לשנות הרגלים "רעים", להיבטים רגשיים כמו חרדות וזעם, וליחסים עם אנשים. שינוי בהתנהגות כלכלית מתחיל בשינוי בהתנהגות הצריכה. תורת התועלת רואה בצרכן אדם כלכלי ורציונלי, וצרכנים נתפסים כמקבלי החלטות רציונליות. אולם התנהגות הצרכנים מעידה על כך שלגורמים רבים – מגוון של חלופות, צריכה לצורך חיפוש מידע, כוונת הרכישה ועוד – יש השפעה על הצרכן (Bray, 2008).

שת' ואח' (Sheth et al., 1991) ערכו מחקר בניסיון להסביר כיצד צרכנים בוחרים אם לרכוש או לא לרכוש מוצר כלשהו, או אם להשתמש או לא להשתמש בו, ומדוע הם בוחרים במוצר מסוג אחד ולא באחר. בעקבות המחקר, הם הציעו תאוריה אשר מזהה ערכי צריכה המשפיעים על

בחירת הצרכן, ובהם תפיסת התועלת שברכישה, ערכים חברתיים, תחושת ביטחון והתנהגות המושפעת מרגש. התאוריה שלהם נבדקה ביותר מ-200 אפליקציות, והוכחה בעקביות שבחירת הצרכן היא אינדיבידואלית ונעשית בהקשר חברתי ורגשי.

הורים יחידנים, אחראיים ובוגרים ככל שיהיו, נמצאים לעיתים במצבים של מתח עקב מצב כלכלי מאתגר, התמודדות עם גידול ילדים ומצב רגשי כזה או אחר. בשל כך הם עלולים לקבל לעיתים החלטות בדבר הוצאות כלכליות שאינן עולות בקנה אחד עם יכולותיהם האובייקטיביות (Dharani & Balamurugan, 2024; Younis & Eberhardt, 2025). הוצאות אלו יכולות לנבוע מאותם לחצים שצוינו, ואף מתוך רצון לפצות את ילדיהם ואת עצמם. כדי לנסות לסייע לאנשים לשפר את מצבם הכלכלי ולשנות הרגלי צריכה במידת הצורך, התפתח צורך במחקר על אוריינות פיננסית, שכן חינוך פיננסי משפיע על התנהגות כלכלית (Birkenmaier et al., 2022; Kaiser et al., 2022).

אוריינות פיננסית

אוריינות פיננסית נחשבת חשובה לקבלת החלטות כלכליות (Alessie et al., 2011; Almenberg & Widmark, 2011), ומוגדרת לעיתים קרובות כיכולת להשתמש במיומנויות ובידע כדי לנווט בנוף פיננסי מורכב (Hung et al., 2009). לאנשים בעלי אוריינות פיננסית גבוהה יש סיכוי גבוה יותר להגיע לשגשוג כלכלי (Lusardi & Mitchell, 2014), ולכן חינוך להתנהלות כלכלית קיבל עדיפות גבוהה במדינות רבות (Kaiser et al., 2022). שיפור היכולת הפיננסית של אנשים דורש שינוי ארוך טווח בגישתם כלפי כסף, בהרגליהם הכלכליים ובהתנהגותם.

חוקרים רבים בדקו את ההשפעה שיש לחינוך פיננסי על האנשים. ההנחה שהנחתה את מתכנני תוכניות ההתערבות השונות היתה כי תוכניות המעניקות אוריינות פיננסית ומפתחות מיומנויות לשיפור ההתנהלות הכלכלית ישפרו את מצבם של מי שחסרים ידע זה. מחקרים נוספים הציעו שתוכנית התערבות לחינוך פיננסי יכולה להשפיע על התנהגויות כלכליות, ובהן חיסכון, מעקב, הפעלת שיקולים ושליטה בניהול חשבון הבנק ורישום שוטף של הוצאות (Fenton-O'Creevy & Furnham, 2020; Fernandes et al., 2014; Miller et al., 2015). רוב התוכניות שנחקרו הועברו על ידי ארגונים קהילתיים או נפתחו במקומות העבודה. כן הוצעו תוכניות על ידי ארגונים ללא מטרת רווח, בעיקר לאוכלוסיות הנתפסות חלשות יותר מבחינה כלכלית (Giné et al., 2013). קייזר ואח' (Kaiser et al., 2022) מצאו כי ההשפעה שיש ללימוד אוריינות פיננסית בקרב אנשים בעלי הכנסה נמוכה דומה להשפעתו בקרב האוכלוסייה הכללית.

דה מזה ואח' (De Meza et al., 2008) מצאו כי ניסיונות לשפר ידע ומיומנויות בתחום הפיננסי לא תמיד מובילים להתנהלות כלכלית שתוצאותיה טובות יותר. לטענתם, הדבר תלוי בעיקר בתכונות הפסיכולוגיות של האדם. מחקרם הראה כי השפעת החינוך הפיננסי על ההתנהגות הכלכלית היא זניחה, וכי היא אף חולפת עם הזמן כאשר מדובר בתוכניות התערבות חינוכיות.

אנשים משתמשים בטכניקות שהם מכירים, או בטכניקות שהם לומדים במהלך השנים, אך נטייתם להתנהלות כזו או אחרת תחזור לקדמותה.

בסקר שערך כרמל (Carmel, 2018) בקרב כ-190 משיבים מרחבי העולם נמצא כי תכונות אישיות, שליטה עצמית, הימנעות פיננסית (הימנעות מהוצאות עקב מצוקה כלכלית), ומשאבים נפשיים (רגשות, מצב מנטלי וכו') משפיעים על התנהגות כלכלית יותר מאשר אוריינות פיננסית. עם זאת הוא מציין כי היכולת של אוריינות פיננסית להשפיע על אנשים קשורה גם למצבם הכלכלי. כלומר, התנהגותם הכלכלית של בעלי הכנסה נמוכה נשענת לרוב על הרגלים והתנהגות אימפולסיבית בשל הצורך שלהם להחזיק מעמד מבחינה כלכלית, ואינה מסתמכת על ידע.

לעומת המחקרים שהראו השפעה זניחה של תוכניות אימון פיננסי על ההתנהלות הכלכלית, יש גם מחקרים אשר הצביעו על כך שללימוד אוריינות פיננסית יש השפעה חיובית בלתי מבוטלת על התנהגות כלכלית, וכי חינוך פיננסי נחשב לאחת מתוכניות ההתערבות המשמעותיות בסיוע בהתנהלות כלכלית. עם זאת, לא נמצאו ראיות התומכות בהשפעה חיובית של תוכניות אוריינות פיננסית לאורך זמן (Carpena et al., 2019). מכיוון שכך, הדיון באשר להשפעה זו לא תם (Kaiser et al., 2022).

אימון פיננסי

ההכרה בחשיבותה של אוריינות פיננסית הובילה לפיתוח מגוון תוכניות התערבות, והאימון הפיננסי (financial coaching) הוא מהגישות המרכזיות לשיפור ההתנהלות הכלכלית. גישה זו מציעה מסגרת מובנית המשלבת ידע תאורטי עם כלים מעשיים. אימון פיננסי הוא תהליך שנועד לסיע לאנשים בהבנת המצב הכלכלי שלהם, בקבלת החלטות כלכליות וביישומן (Haroon et al., 2016). באופן כללי, אימון פיננסי מיועד לאנשים אשר מבקשים להבין את ענייניהם הכלכליים ולשלוט בהם. בדרך כלל, הם מציבים לעצמם למטרה להגיע ליעד כלכלי מסוים (Gollwitzer, 1999), דוגמת יציאה מחובות או רכישת בית, ולכן מחליטים להצטרף לתוכנית. המאמן מציג בפניהם פרקטיקות ומשלב כלים ליישום של תוכנית פעולה. זו דורשת שיתוף פעולה בין המאמן לבין המודרך, אמון בתהליך, הדרכה וליווי. יש חשיבות רבה להסברה, לתמיכה, למעורבות המשתתפים ולמתן כלים שיהיו יישומיים עבורם. כדי ליצור תוכנית מתאימה של אימון פיננסי ולפתח מודל מתאים, יש לערוך בדיקה מוקדמת ולהבין את האוכלוסייה המודרכת.

סטלטר (Stelter, 2014) מציע תאוריות פסיכולוגיות של התערבות לשימוש המאמן הפיננסי. הוא מציג מחשבה מערכתית המתמקדת בתהליך הבניה ובתרגול משותף שבו מדגישים פרקטיקה של פסיכולוגיה חיובית, וגישות של חוויות מבוססות רגש של המשתתפים. לשיטתו, גישה בונה ותאוריית פרקטיקה הממוקדת במתן פתרונות יכולות להוביל יחד לשיפור התנהגות כלכלית ולצמיחה של המשתתפים באימון.

במחקר על השפעת האימוץ הפיננסי נמצא קשר בין הפניות המנטלית של האדם לתהליך האימוץ לבין הסיכוי ששיג את מטרותיו. נוסף על כך, ההצלחה תלויה במידת המוטיבציה של הפרט לתכנן ולפעול למען מטרותיו (Rogers et al., 2015). כאשר המוטיבציה גבוהה, הפרט עוקב אחר הנחיות התכנון ומבצע אותן (Gollwitzer, 1999). עם זאת, הגם שכוונותיהם טובות, אנשים מתקשים מאוד לנהל את הכספים שלהם באופן מחושב ולבצע צעדים הגיוניים שישנו את התנהגותם הכלכלית (Rogers et al., 2015).

המציאות הייחודית בישראל, המשלבת יוקר מחיה גבוה עם מאפיינים חברתיים וכלכליים מורכבים, הובילה לפיתוח מגוון תוכניות סיוע להורים יחידנים. תוכניות אלה מנסות לתת מענה לצרכים הייחודיים של אוכלוסייה זו, תוך התמודדות עם האתגרים המאפיינים את החברה הישראלית. תוכניות ההכשרה בישראל פועלות בשני אופנים: (א) תוכניות בתשלום שמציעות חברות פרטיות, ומטרתיהן הן הדרכה בניהול כלכלי ובניהול תוכנית פיננסית לכל מטרות. תוכניות אלה מיועדות לזוגות צעירים, משפחות עם ילדים, זוגות בהליכי גירושין, הורים יחידנים, בעלי עסק משפחתי וכו'; (ב) תוכניות שמציעים מלכ"רים, ומיועדות לאנשים או למשפחות שנקלעו למצוקה כלכלית מסיבות שונות וזקוקים להדרכה ולליווי בניהול פיננסי. התוכניות הללו שואפות לסייע לאותם אנשים ומשפחות לצאת ממצוקה כלכלית זו וללמוד להתנהל בצורה כלכלית נכונה התואמת את המשאבים העומדים לרשותם. דוגמה לתוכנית מסוג זה מוצעת על ידי אחד הארגונים שהוא שדה המחקר במאמר זה.

כרמל (Carmel, 2018) ערך מחקר על אוכלוסיות שונות אשר קיבלו סיוע מתוכנית שהוצעה על ידי מלכ"ר. התוכנית הדגישה הרגלים חדשים ועודדה את המשתתפים בה לשנות את התנהלותם הכלכלית. היא כללה תהליך ליווי אינטנסיבי על ידי מדריכים מנוסים, בתקווה כי התערבות זו תשפיע באופן חיובי ולאורך זמן. הוא מצא כי התוכנית משפרת את מצבם הכלכלי של אוכלוסיות בעלות הכנסה גבוהה, שכן הן לומדות לשלוט בהוצאותיהן, אך היא יעילה פחות עבור אוכלוסיות בעלות הכנסה נמוכה, משום שמרווח הטעות שלהן הוא מוגבל וחשיפתן לזעזועים כלכליים גבוהה יותר. הוא ציין כי בטווח הקצר אפקט ההדרכה גורם למשתתפים בתוכנית להיות צרכנים זהירים יותר, לשים לב להוצאותיהם ואף להצליח לעיתים להפחית בהוצאות. זאת ועוד, כל עוד תוכנית ההתערבות פועלת, כלומר הליווי מתקיים והמשתתפים בהדרכה מבצעים את משימותיהם, נראה שיפור.

בין יתר הקבוצות בדק כרמל גם משפחות של הורים יחידנים. הוא ציין כי קשה למצוא נתונים מהימנים על אוכלוסייה זו, על שום שיעורי הנשירה הגבוהים בטרם מסתיימים שלושת חודשי ההדרכה – פרק הזמן המינימלי שבחן במחקרו.

התנהגות כלכלית ומגדר

ממחקרים רבים על התנהגות כלכלית עולה כי גברים מתפקדים בתחום זה טוב יותר מנשים (Almenberg & Dreber, 2015; Cupák et al., 2018; Drolet, 2016; Fonseca et al., 2012; OECD, 2013; Preston & Wright, 2019). נמצא כי לנשים יש רמה נמוכה יותר של אמון ביכולות הפיננסיות שלהן (Bannier & Schwarz, 2018), הן נוטות פחות לקחת סיכונים כלכליים (Fisher & Yao, 2017), והן סובלות מביטחון כלכלי נמוך מזה של הגברים (Fisher et al., 2015).

עם זאת, חוקרות פמיניסטיות בתחום הכלכלה מצביעות על כך שהפערים המגדריים הנמדדים באוריינות פיננסית ובהתנהגות כלכלית מושפעים גם מאופן המדידה ומן ההקשר חברתי-תרבותי. סקירת-על ביקורתית (מטא-סקירה) מראה כי מחקרים רבים בכלכלה התנהגותית נוטים להפריז בגודל ההבדלים המגדריים ומתעלמים מגורמים מבניים ומסטראוטיפים (Sent & van Staveren, 2019). בדומה לכך, וסט ואח' (West et al., 2023) מצאו כי פער הידע המצטייר מצטמצם מאוד כאשר שאלות אוריינות פיננסיות מאפשרות תשובת "אינני יודעת" – דבר המרמז על הטיית מדידה הקשורה לביטחון עצמי, ולא דווקא לידע אמיתי. זאת ועוד, ניסוי מבוקר הראה כי עצם אזכור ההיבט הפיננסי עלול ליצור איום סטראוטיפי ולהפחית את ביצועי נשים במבחני ידע פיננסי (Tinghög et al., 2021). ממצאים אלה מצביעים על כך שחלק מהפערים המגדריים מקורם בהקשר חברתי-תרבותי ובהטיות מדידה, ולא בהבדלים מולדים ביכולת.

נוסף על כל האמור, בין גברים לנשים עשויים להיות הבדלים חברתיים-כלכליים בסיסיים דוגמת הכנסה או השכלה, ואלה עשויים להשפיע על ידע פיננסי אובייקטיבי, עמדות והתנהגויות. בקרב זוגות הטרוסקסואליים עשויים להיות גם הבדלים מגדריים בחלוקת התפקידים במשק הבית, מה שיוצר הבדלים בהזדמנויות לתרגל התנהגויות פיננסיות מסוימות (Hui et al., 2011). אף שההבדלים החברתיים-כלכליים וההבדלים בתפקידים עשויים להסביר את הפער בידע ובהתנהגות הפיננסיים, מחקרים אחדים מצאו שנשים מתפקדות פחות טוב מגברים גם כאשר מנטרלים את המשתנים החברתיים-כלכליים (Agnew & Cameron-Agnew, 2015; Drolet, 2016; Fonseca et al., 2012; Hung et al., 2009).

תאוריה מודעת-הקשר

הגישות השונות להתערבות כלכלית מעניקות כלים חשובים, אך אין די בהן ללא הבנה מעמיקה של ההקשר החברתי, התרבותי והאישי שהורים יחידנים פועלים בו. ההכרה בכך שהתמודדות כלכלית מתרחשת בתוך מערכת מורכבת של יחסים והקשרים חברתיים מובילה אותנו לבחון את התרומה הייחודית של תאוריה מודעת-הקשר להבנת המצב.

תאוריה מודעת-הקשר (context-informed perspective) התפתחה בעולם העבודה הסוציאלית, ומטרתה להגביר את מודעות המטפלים להקשרים הרבים והשונים של משפחות ומטופלים (רואר-סטריאר, 2016). התאוריה מתמקדת ביכולת להעריך את השונות בין

מטופלים כתופעה חיובית, ולהישמר מפני הנטייה להעריך את כל האנשים על פי התנהגות אחת (Ben-Ari & Strier, 2010). התאוריה מדגישה את חשיבות הסביבה וההקשרים שלה להתערבויות במשפחה. לפי גישה זו, על המטפל להביא בחשבון את ההקשרים השונים ואת המערכות הפועלות בתוך המשפחה ולנהל עם מקבלי השירות, המומחים למצבם, דיאלוג ממקום של למידה (רואר-סטריאר, 2016). למעשה, המטפל הוא תלמיד או חוקר של האוכלוסייה המטופלת, ואחראי לבחון דרך עיניו של המטופל באיזה אופן הוא רואה את ההשפעה של ההקשרים השונים.

ההקשר הוא אוסף של גורמים המתקיימים סביב סיטואציה או אירוע ותורמים למשמעותו (רואר-סטריאר ונדן, 2021). ההקשרים החברתיים נרקמים על ידי אנשים אשר חיים זה עם זה בנסיבות משתנות ובשינויים מתמידים שמשפיעים עליהם מקום, זמן, תרבות, דת, מעמד ועוד. אלה מעצבים את התפתחותם ומתווים דרכי חיים והזדמנויות (רואר-סטריאר ונדן, 2021). תאוריה זו מניחה כי ההקשרים מורכבים ומשתנים, ומביאה בחשבון יחסי כוח בין היחיד, המשפחה והמערכות השונות אשר משפיעות על חייהם. כן היא מדגישה את יכולותיהם של אנשים, משפחות וקהילות.

היבט חשוב בתאוריה זו הוא עקרון השיתופיות (Nadan & Roer-Strier, 2020), המדגיש את שיתוף פעולה בין יחידים, משפחות ואנשי המקצוע. הדינמיקה בין נותן השירות לבין המטופל מבוססת על שיח פתוח ואנושי, קבלה והכרה בכוחם של המטופל או של משפחתו, ואף למידה משותפת של המשפחה והזהות שלה תוך הקשבה ונכונות לדיון בשונות, בהפליה וכדומה (רואר-סטריאר, 2016). תאוריה מודעת-הקשר היא מערכתית ומזמנת שיתוף פעולה בין המטפל, המשפחה המטופלת ומערכות שונות במידת הצורך, כדי לסייע למשפחה. התאוריה מבקשת מאנשי המקצוע להכיר במורכבויות שמקורן בהבדלי הרקע וההקשרים בין המטופלים לבין המטופלים. היא מבקשת מהראשונים לצאת מאזור הנוחות שלהם, להכיל את העמימות, אי הנוחות והסתירות, ולראות בכל אלה הזדמנות ללמידה, לשאילת שאלות, להתבוננות פנימית ולהתפתחות אישית ומקצועית (נדן ורואר-סטריאר, 2021).

שאלות המחקר

1. מהם התהליכים שעוברים הורים יחידנים עקב גירושין אשר נושרים במהלך תהליך הליווי של ארגון העוסק בהדרכה כלכלית?
2. כיצד הורים יחידנים עקב גירושין חווים את תהליך הליווי בארגון המדריך אותם כיצד לשפר את מצבם הכלכלי?
3. כיצד הורים יחידנים עקב גירושין אשר נשרו מתהליך הליווי מתארים את חוויית ההדרכה שקיבלו בתקופה זו?
4. עם אילו אתגרים מתמודדים הורים יחידנים עקב גירושין במהלך תהליך ההדרכה והליווי של הארגון המסייע לשיפור מצבם הכלכלי?

מתודולוגיה

שיטת המחקר

מחקר זה נערך בשיטה איכותנית קונסטרוקטיבית, מתוך הבנה שכדי לחקור ולהבין לעומקם של דברים את תחושותיהם של הורים יחידנים בהתמודדותם עם מצבם הכלכלי ובניסיון לקבל סיוע בניהול משק הבית שלהם, חשוב מאוד לשמוע את קולם. עוד נשען המחקר על תאוריה מודעת-הקשר (Roer-Strier & Sands, 2015), אשר מניחה שההתנהגות האנושית, התפתחותה ותפיסותיהם של בני האדם את העולם מושפעות מההקשרים השונים הסובבים אותם: כלכליים, תרבותיים ועוד. לפיכך, המחקר הנוכחי מציג את נקודות מבטם של המרואיינים, את חוויותיהם ואת תפיסותיהם.

המחקר נערך בשיתוף יחידת המחקר של אחד הארגונים המוכרים והוותיקים בארץ אשר מסייע בתחום כלכלת משק הבית באמצעות ליווי כלכלי, מתן ידע וכלים להתנהלות פיננסית שתשמור על איזון כלכלי. תוכנית ההכשרה שמציע הארגון למשקי בית היא תוכנית התערבות ייחודית, המסתמכת על נתונים שנאספו מן המשתתפים. היא כוללת הדרכה אישית על ידי מאמנים (מדריכים מתנדבים) שהוכשרו לכך על ידי הארגון. מטרת המאמנים היא להציג בפני המודרכים תמונה בהירה של מצבם הכלכלי, ליעץ להם בדבר פעולות שיש לנקוט לשיפורו, ולסייע בהתמודדות עם החזר חובות קיימים שיוביל להתאוששות כלכלית של המשפחה. עוד מבקשים המאמנים לטפח בקרב המשתתפים יכולות פיננסיות שיובילו אותם להמשיך בהתנהלות כלכלית נכונה גם לאחר שתסתיים ההדרכה.

איסוף הנתונים

המידע נאסף באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה שבאמצעותם ניתן היה להבין את חוויות המשתתפים ואת תפיסתם באשר לתהליך ההדרכה והליווי שקיבלו לשיפור מצבם הכלכלי (גיוסלסון, 2015).

הראיונות התקיימו בפגישות מקוונות בתוכנת "זום". משך כל ראיון היה כשעה. המשתתפים נשאלו שאלות שונות הנוגעות לחוויותיהם ולתחושותיהם במהלך הליווי, התמודדותם עם האתגר לפני תקופת הקורונה ובמהלכה (התקופה שבה השתתפו בתוכנית), ולסיבות שהביאו אותם לנשור בטרם סיום ההדרכה. עוד ענו המרואיינים על שאלון דמוגרפי שכלל פרטי רקע שלהם דוגמת גיל, מוצא, מספר ילדים והשכלה.

אוכלוסיית המחקר

במחקר השתתפו 16 נשים וגברים יהודים גרושים, 11 אימהות ו-5 אבות, בגילים 40–57, מרקע חברתי-כלכלי מגוון, וממוצאים שונים. כולם עובדים לפרנסתם, רובם עובדים שכירים, ומתגוררים בערים וביישובים שונים ברחבי הארץ. חלקם בעלי השכלה על-תיכונית ואקדמית

וחלקם בעלי השכלה תיכונית, וכולם פנו לארגון לצורך קבלת סיוע בהתנהלותם הכלכלית ונשרו בטרם הסתיים תהליך ההדרכה. מדובר במשתתפים אשר עברו את התהליך בין שנת 2020 לשנת 2022. דגימת המשתתפים היתה מכוונת, והיא התקבלה מתוך המאגר שברשות יחידת המחקר של הארגון בהתאם למאפיינים שהחוקרת הגדירה מראש, ובהסכמת המשתתפים.

החוקרים

המחקר נעשה במסגרת עבודת גמר (תזה) בתוכנית בניהול מלכ"רים וארגונים קהילתיים באוניברסיטה העברית בירושלים. החוקרת הראשית נולדה ומתגוררת בירושלים. גילה בטווח הגילים של המשתתפים במחקר, וכאם לילדים היא מבינה את הקושי בהתנהלות כלכלית. החוקרת מצאה את האיזון בנוגע למעורבותה בנושא ושמרה על עמדתה כמתבוננת, ועיבדה רק את הנתונים שאספה במחקר (לביא-אגאי ולביא טובין, 2021). שני החוקרים הנוספים הם מומחים למחקר איכותני, לעבודה בגישה מודעת-הקשר ולניהול פיננסי.

ניתוח הנתונים

הנתונים נאספו במחקר במהלך שנת 2022 ונותחו בהתאם לעקרונות ניתוח התוכן הנושאי, אשר מאפשר הסקת מסקנות מתוך התכנים העולים מהראיונות. בשלב הראשון נעשה קידוד ראשוני רחבי, והנתונים חולקו לקטגוריות. הקטגוריות הופקו מתוך הנתונים עצמם, והועמדו להשוואה עם קטגוריות אחרות ועם ההקשר הרחב של המידע שנאסף. המידע אורגן לפי תמות מרכזיות שהכילו את הקטגוריות השונות. בתום התהליך המידע התמקד לכדי הסבר בהיר ומאורגן של ממצאי המחקר (Lewis, 2015).

אמינות המחקר

אמינות המחקר הנוכחי הובטחה באמצעות שלושה כלים: (1) שימור שרשרת עדויות המורכבת מנתונים ומסמכים, באמצעות שמירת התמלילים של כל הראיונות; (2) פרשנות בשיתוף משתתפי המחקר, כדי לוודא שדבריהם הובנו נכונה ולבקש הסברים נוספים; (3) תיאור גדוש, הכולל מידע באשר להקשר בתהליך איסוף המידע (Lewis, 2015).

היבטים אתיים

המחקר אושר על ידי ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים. כל המרואיינים השתתפו במחקר מרצונם החופשי, וחתמו על טופס הסכמה מדעת. המשתתפים לא קיבלו תשלום, והובטחו להם סודיות ואנונימיות. שמותיהם הוחלפו בשמות בדויים, והקלטות הראיונות הושמדו עם סיום המחקר.

ממצאים

ניתוח הראיונות העלה שלוש תמות עיקריות: חוויית ההדרכה של המרואיינים, הסיבות השונות לנשירתם, והערכתם הרטרופקטיבית את התהליך שעברו בהדרכה. תמות אלו משקפות את המורכבות של תהליך ההדרכה הפיננסית בקרב הורים יחידנים, החל מהציפיות הראשוניות, עבור דרך האתגרים שהובילו לנשירה, וכלה בהבנות שהתגבשו בדיעבד.

חוויית ההדרכה

חוויית ההדרכה של המרואיינים מתחלקת לשתי תת-תמות: האחת מתמקדת בהיבטים הטכניים של ההדרכה, והאחרת מתמקדת במדריך עצמו. ההיבטים הטכניים קשורים לערוצי תקשורת, מסמכים נדרשים, ניתוח הוצאות והכנסות ובניית תוכנית עבודה. ההיבטים הקשורים למדריך מתארים את יחסי האמון ואת נושאי השיחות.

מבחינה טכנית, כל המרואיינים מתארים תהליך כמעט זהה מבחינת התנהלותו לאחר הפנייה לארגון. התהליך החל במפגש היכרות פנים אל פנים עם ראש הצוות והמדריך המלווה, והמשיך במפגשים של המרואיינים עם המדריך. לדברי המרואיינים, מפגשי ההדרכה הראשונים התקיימו בתדירות של פעם בשבוע או אחת לשבועיים, ולאחר מכן כפעם בחודש. על פי רוב, הדרכה בארגון נמשכת כחצי שנה בממוצע, ורוב המרואיינים סיפרו כי פרשו ממנה בין חודש וחצי לשלושה חודשים מתחילתה. המפגשים התקיימו פנים אל פנים וכן באופן מקוון דרך תוכנת זום (בשל מדיניות הסגרים עקב מגפת הקורונה). בפגישות הללו נתבקשו המרואיינים להציג את מצבם הכלכלי בפני המדריכים. משימתם היתה להכין את כל הנתונים הכלכליים שיש ברשותם: תדפיסי חשבון בנק, תלושי משכורת, תשלומי ביטוחים שונים, קבלות על כל הוצאה וכיוצא באלה. מפגישה לפגישה הציגו המרואיינים בפני המדריכים את הוצאותיהם והכנסותיהם. בפגישותיהם עם המדריכים הם קיבלו הנחיות כיצד לארגן את הנתונים ולעקוב אחריהם באמצעות יישומון ייחודי שהארגון פיתח. נדרש מהם לעדכן מדי חודש את כל ההוצאות לתקופה זו, וכן את ההכנסות. לאחר שבדקו את המסמכים ביחד, קיבלו המרואיינים הוראות והדרכה כיצד לפעול לשיפור מצבם הכלכלי. תיאורי המרואיינים עסקו בהיבט הכלכלי, בהתנהלותם מול המדריכים בשלבים השונים, ובקשר שנוצר למעשה בינם לבין מדריכיהם. צור תיאר כיצד התחיל הקשר שלו עם הארגון:

זה התחיל בזה שהיתה איזושהי שיחת טלפון שאמרו לי או.קיי, בוא נתאם, ניפגש עם המדריך ועם האחראית משמרת שלו או ראש הצוות שלו, משהו כזה בסגנון. והם הגיעו אליי הביתה, הם ישבו, פחות או יותר פרסו את משנתם, מה הולך להיות. אני הבאתי מסמכים שהם ביקשו, תדפיס של הבנק ומשכורות וכו' וכו', ותדפיסי אשראי וכאלה. ואז הם ישבו, הסתכלו ודיברנו והיתה איזושהי שיחת היכרות, והם הכירו מי אני ומה הם... נפגשנו ושוחחנו משהו כמו פעם בשבועיים-שלוש לפחות או פעם בחודש משהו כזה נפגשנו. נפגשנו גם בזום. בהתחלה זה היה כל שבוע (צור, 48).

דבריו של צור, כמו עדויות של משתתפים אחרים, מדגישים את החשיבות שיש לשלב ההיכרות הראשוני בין המדריכים למודרכים. המפגש הראשוני הזה הניח את היסודות למערכת היחסים המקצועית, וקבע במידה רבה את הציפיות של המשתתפים מהתהליך כולו.

אשר לערוצי תקשורת, המרואיינים תיארו שלוש מתודות עבודה עיקריות שמדריכי הארגון נקטו כדי לשמור על תקשורת עם המודרכים: פגישות פנים אל פנים, פגישות בזום, ושימוש ביישומון ייעודי. מרואיינים דיווחו כי לאחר איסוף המידע ניתנו להם המלצות ועצות לשיפור המצב הקיים.

היא ישבה איתי ונתנה לי טיפים איך לעשות את הקניות יותר טוב, ואיפה, וכל מיני אפליקציות של זיהוי חנויות ומבצעים וכל מיני דברים שאני לא בהכרח מכיר, את יודעת. אני הולך עושה דוח קניות וגומר עניין כי אין לך זמן (רני, 42).

עדויות של רני משקפת היבט חשוב בתהליך ההדרכה: הפער בין הידע הפרקטי שנותנים המדריכים (כמו טיפים לקניות) לבין הקושי ליישמו במציאות היום-יומית המורכבת עקב מגבלות של זמן וזמינות.

אם כן, המפגשים הראשונים בין המדריך למודרך התמקדו באיסוף מידע על המצב הכלכלי, ורוב השיח נסב על סוגיה זו. עם זאת, חלק מן המרואיינים דיווחו כי במהלך התהליך עלו נושאים שונים הקשורים לחייהם האישיים, וכי חשו אי נוחות כאשר המדריכים העבירו ביקורת או הביעו דעה בנושאים רגשיים. חלק מהמרואיינים תיארו דינמיקה לא נעימה עם המדריכים, והיתה לכך השפעה על התנהלותם בתהליך.

מיה, בת 41 ואם לילדה, סיפרה כי במהלך ההדרכה חשה שהמדריכה שלה משוחחת איתה על נושאים שאינם קשורים במישרין להדרכה כלכלית:

הרגשתי שהיא מתערבת לי יותר מדי בחיים, גולשת קצת מהתפקיד שלה. נכון, היא אמורה ללמד אותי להתנהל כלכלית, אבל היא לא אמורה להתערב לי... בואי נאמר, גם אם הייתי בן אדם שלא עובד, ולא רוצה לעבוד, היא לא אמורה. היא כן יכולה להמליץ לי אבל היא לא יכולה להכריח אותי. הרגשתי שהיא ממשיכה לוחצת עליי. היא גם היתה מתערבת בעניינים של הבת שלי [בת 17 וחצי] ושלי. היא רצתה לעשות שיחה ביחד עם הבת שלי שבעצם לדבר איתה על התפקוד שלה בבית ועל זה שתצא לעבוד והשיחה הזאת לא היתה בסוף. זה גם משהו שהרגשתי שהיא נכנסת יותר מדי לחיים האישיים, ומתערבת בעצם בדברים שלא קשורים לתהליך הזה. זה הגיוני שאם היא מלווה אותי כלכלית היא גם תשמע ממני על החיים שלי, כן. אבל היא הכניסה את עצמה יותר מדי. היא כן יכולה לתת עצה, להגיד משהו, אבל לא ברמה הזאת. קיצור, זה היה יותר שיחות (מיה, 41).

עדויות של מיה משקפת תופעה רחבה יותר שעלתה בראיונות – המתח בין הצורך בהדרכה מקצועית לבין שמירה על גבולות אישיים. כך עולה מעדותה של איילת, בת 48 ואם לשני ילדים. איילת סיפרה על מקרים שבהם המדריכה שלה הביעה את דעתה על התנהלותה של איילת מול בן זוגה. עוד היא סיפרה כי חשה שהמדריכה אינה מבינה את האתגרים שהיא מתמודדת איתם.

יש בין רצוי למצוי יש הרבה הבדל, אני באמת רוצה להגיע למצב שאני אמלא רק 400 שקל דלק בחודש, אבל כשאני אומרת לה שאני נוסעת לחבר שלי לכפר סבא, אז מה היא אומרת לי? "למה הוא לא בא אליך, ולמה את לא נוסעת עם האוטו שלו?" אבל זה קצת קשה לה, להסביר את הדברים האלה כי יש שם משהו שמסתתר מאחורי זה גם משהו אישי, מעבר לכלכלי. או.קיי? אני סתם זרקתי לך עכשיו דוגמה. כי זה דוגמה באמת ממשית, היא לא סתם שאני ממציאה אותה. אם עכשיו היא הקציבה לי בחודש 400 שקל לדלק ואני משתמשת 600 שקל לדלק, אז היא לא מבינה את זה. קשה לה לקבל את זה. וגם ניסיתי להסביר לה אבל היא לא, לא כל כך הצליחה להבין על מה אני מדברת איתה בתחום הזה. זאת אומרת יש לי חבר, אז למה את לא הולכת לגור איתו, ולמה את לא חיה איתו, זאת אומרת, המבוגרים כשיש, שומעים שיש לך חבר, זה כמו אימא שלי שתשמע שיש לי חבר, ואני איתו כבר איזה שבע שנים, אז הדבר הראשון שהיא תשאל אותי זה למה את לא הולכת לגור איתו [...] עכשיו אני רוצה לנסוע עם החבר שלי לחוץ לארץ, וזה לא מקובל עליה שאני נוסעת יותר מפעם בשנה לחוץ לארץ, עכשיו זה לא משנה שאני לא משלמת על הנסיעות, זה הוא משלם לי עליהם, או.קיי? (איילת, 48).

דבריה של איילת, בדומה לעדויות של משתתפים אחרים בתוכנית, מבטאים אחד הממצאים המרכזיים במחקר: הפער בין תפיסת המדריכים את ההתנהלות הכלכלית הרצויה, לבין המציאות המורכבת של הורים יחידנים. פער זה התבטא לא רק בהיבטים הטכניים של ניהול התקציב, אלא גם בהבנת ההקשר הרחב יותר של החיים כהורה יחיד, על האילוצים והצרכים הייחודיים הכרוכים בכך.

המרואיינים תיארו את חוויית ההדרכה כסוג של פלישה לחייהם, דבר שעלול להעיב על היחסים עם המדריך במקרה שהם חווים אותו כביקורתי וכשיפוטי. הממצאים מצביעים על כך שבקרב חלק מהמרואיינים חוויית המפגש עם המדריכים במהלך ההדרכה עוררה חוסר נוחות, ותחושה כי הם אינם מבינים שהמרואיינים מתמודדים עם אתגרים רבים נוסף על הצורך לשפר את מצבם הכלכלי. תחושות אלו של אי נוחות וחוסר התאמה היו מהגורמים המרכזיים שהובילו בסופו של דבר לנשירה מהתוכנית.

נשירה

ניתוח של חוויות המשתתפים חושף את המורכבות של תהליך הנשירה, הנובעת משילוב של גורמים אישיים ומערכתניים. הממצאים מצביעים על שלוש סיבות עיקריות לנשירתם של המרואיינים.

הסיבה הראשונה מתמקדת בתחושה של המרואיינים שהם לא קיבלו פתרונות לקשייהם הכלכליים. חלק מהמרואיינים אמרו זאת בצורה ישירה וחד-משמעית: "וגם הרגשתי שאני לא מקבלת כלים" (אפרת, בת 50 ואם לאחד); "ואני מחפש את הכלים הפרקטיים שאתה לא נותן לי כדי שאני אוכל באמת לראות איך לחתוך בבשר" (צור, 48); "לא הרגשתי כל כך שעזרה לי, להגיד לך את האמת היא לא נתנה לי כלים" (מיה, 41); "אין לך פתרון קסם בשבילי שכבר לא

ניסיתי אותו, אני מבקש כדי שאני אוכל שיהיה לי איזה צעד קדימה ושאיני לא אשאר בבוץ שאני נמצא בו, אז לא כזה פתרון פרקטי מה שאתה בא ומציע לי" (רני); "כל פעם שהייתי מדברת איתה אני ציפיתי לסוג של פתרון על מנת שאני אוכל להיכנס לתלם" (רונית, 51). ריבוי העדויות על היעדר כלים מעשיים מדגיש פער משמעותי בין ציפיות המשתתפים לבין המענה שניתן בתוכנית. המשתתפים חיפשו פתרונות קונקרטיים ושימיים למצבם הספציפי, ואילו התוכנית הציעה כלים כלליים יותר.

הסיבה השנייה נוגעת ליחסי מדרוך-מודרך, ומציגה את החוויה הסובייקטיבית של המרואיינים כי הם מאכזבים את המדריכים משום שאינם מצליחים לעמוד בדרישות.

המצב שאני לא מצליח לצמצם את התקציב ואני לא מצליח לעמוד בתקציב ואני לא מצליח ולא מצליח ולא מצליח וכל מה שאני חווה זה אי הצלחה, וגם המבט של המדריך שלי שאומר לי איך אתה לא מצליח? איך אתה לא עומד בזה? איך אתה לא מצמצם איך אתה לא פה... תראי אני יכול להגיד לך, שבנקודה מסוימת כבר היה לי לא נעים לדבר איתו בקטע של סוג של shame כזה שאתה אומר או.קיי, טוב אני עוד פעם הולך לדבר איתו והוא עוד פעם יגיד לי איך אתה לא עומד בזה (צור, 48).

גם איילת סיפרה על יחסיה עם המדריכה ועל התחושה שהיא מתקשה לעמוד בציפיותיה ובביקורת שהיא מותחת על התנהלותה:

יש הבדל בין המציאות לבין מה שקורה בשטח. היה קשה לי לעמוד בציפיות שלה [של המדריכה], לא יכולתי לעמוד בציפיות שלה ולכן העדפתי לוותר, לנשור איזה חודש לפני, כדי לא להוביל למצב שאני כבר אדע מה היא תגיד לי. זאת אומרת התוצאה של השיחה היא בעצם לא תהיה טובה, זאת אומרת אנחנו לא נגיע למה שאנחנו באמת רוצים להגיע. אז מה שאני עושה, זה בעצם נשרתי עקב זה שאני ידעתי חודש לפני כבר שזה לא צולח, שזה לא (איילת, 48).

הסיבה השלישית לנשירה מתמקדת בקושי של המשתתפים להתמיד לאורך זמן בדרישות של תוכנית העבודה. המרואיינים תיארו בעיקר חוסר התמדה, אך גם חוסר פניות ועומסים שהתמודדו איתם בהתנהלותם היום-יומית. אפרת תיארה את הקשיים האישיים שלה במהלך ההדרכה ואת הסיבות לנשירתה מהתהליך:

קודם כל אני לא יכולה להתמיד במשהו... בטוח לא שהוא קשור למחשב או לתקשורת עם הפלאפון, אני מאוד "פובית" לזה. וגם על להתמיד, כל רגע לדווח ולדווח ולדווח כאילו. אני בת 50 ולא דיווחתי אני חושבת שמימי ופתאום היום. זה קשה לי, זה היה לי ברור כי היה פה חוסר התמדה מצדי, באמת לא הייתי גם בתוך התהליך... אני כן זוכרת שמאוד הוקסמתי ממנה, היא היתה אישה מקסימה, וזאת אומרת אני באופן כללי לא בן אדם מתמיד. זה קשור אליי. אני התחלתי תהליך, אני כאילו המשכתי לזרום ופשוט הפסקתי, היה לי ברור. כאילו זה הבנתי, כאילו אני כל רגע מבטלת פגישות, קובעת מבטלת, קובעת מבטלת (אפרת, 50).

גם נעמה תיארה התנהלות שהיא לדבריה לא אחראית, ולא אפשרה לה להתמודד עם עומס רב:

ההתנהלות שלי היתה לא אחראית כי ידעתי מראש שאני אצטרך לעשות את כל הדברים. ולא חשבתי שיהיה לי עומס. זה גם אפריל מאי, זה גם החודשים של הבגרויות שאני מלמדת, ואז התחלנו גם להבין שצריך לעבור דירה ואז היה לי "טו מאץ"..." נפשית פיזית היה לי קשה לא הצלחתי להתרכז גם בזה וגם בעוד המשימות שהיו לי והם היו מאוד אמפטיים הם אמרו בואי ניתן עוד שבוע, עוד שבועיים עוד חודש, ממש היו אמפטיים, אבל אני לא הצלחתי לעמוד בכל זה (נעמה, 57).

הערכה רטרוספקטיבית

התמה השלישית מתייחסת להערכה הרטרוספקטיבית של המרואיינים את התהליך שעברו, והיא כוללת שתי תת-תמות. כל המשתתפים נשרו מהתוכנית 10–14 חודשים לפני ביצוע הראיונות, כך שהם יכלו להציג בראיונות הערכה רטרוספקטיבית של התקופה הקצרה שבה השתתפו בהדרכה של הארגון, של תהליך הנשירה ושל המשך התמודדותם עם מצבם הכלכלי. רוב המשתתפים ציינו כי מצבם הכלכלי לא השתפר, וחלקם אף סיפרו שהחמיר. הם דיווחו כי החוויה שלהם לוותה בקשיים בעיקר משום שחשו שתוכנית ההדרכה שקיבלו לא התאימה לצרכים שלהם. הדברים שעלו פעמים רבות הובילו בסופו של דבר להבנתם כי מדובר בתוכנית גנרית שאינה מותאמת להורים גרושים. רבים ציינו כי לו היו תוכנית עבודה מותאמת להורים גרושים, ומדריכים שמבינים את הסטטוס הייחודי הזה, הם היו מוכנים ורוצים לחזור ולקבל סיוע מהארגון.

תת-התמה הראשונה עניינה בהתאמה האישית של ההדרכה, והיא כוללת ארבע סוגיות: תיאום ציפיות ראשוני; תוכנית העבודה; ערוצי תקשורת ויחסי מדריך-מודרך.

תיאום ציפיות ראשוני

בארגון נהוג לשלוח לכל פונה חדש שאלון ובו הוא נדרש לתת מידע ראשוני. כך לדוגמה, גילה טענה שכבר בשלב השאלון יש צורך בהתאמה אישית, ולמעשה השאלון הראשוני צריך לשמש קרקע לשיחה מקדימה ולתיאום ציפיות כדי לדייק יותר את הצרכים:

לפני שנכנסים לתהליך, במקום שאלון, שמישהו יפנה ושנפתח את הקלפים באמת למה הבן אדם צריך עזרה ואז להפנות לבן אדם שיכול לעזור לו. היה את השאלון הזה אז לא היה לי באמת איפה בשאלון. כתבתי שאני רוצה עזרה כלכלית, אבל אם מישהו היה חוזר אליי ושואל אותי, אז אולי הם היו שולחים אותי למישהו שהיה יכול לעזור לי בנושא שלי, מיצוי זכויות הקשורות בצרכים מיוחדים, ולא בנושא שבעצם לא הייתי צריכה (גילה, 50).

תוכנית העבודה

היו שטענו שאי אפשר להעביר לכל המשתתפים את אותה התוכנית, שכן זו אינה מתייחסת לשונות ביניהם ולייחודיות שלהם.

לקחת תוכנית שעובדת אולי על $Y \times X$ סבבה, אבל אם מגיע W ושהוא שונה, ול- W לא היתה תוכנית, והוא נשאר עם הידיים באוויר ולא ידע מה לעשות... אבל זה בדיוק הבעיה, שכאלו לא מסתכלים על הפרסונה, לא מסתכלים מה הצורך האמיתי שקיים לאותו בן אדם. עכשיו אני לא יודע, אולי ליווי של עוד איזשהו מישור, אולי מישור שידוע לדבר לנפשו של אותו בן אדם, אני לא מדבר כרגע רק על עצמי, אבל יכול להיות היה עוזר. אם אני לוקח את המסקנות שלקחתי מהחוויה הזאת, זה העובדה הזאת שהם לקחו שיטה שמצליחה בדרך זו או אחרת אצל חלק מהאנשים ומנסים בכוח לבוא וליישם אותה אצל כולם, אין שם איזשהי גמישות, או לפחות אני לא חשבתי באיזשהי גמישות מחשבתית, או איזשהו מצב שבו באמת רואים את האדם שמולם באמת (צור, 48).

לירון הדגישה שיש להתאים תוכנית עבודה ספציפית וייחודית לאנשים גרושים: "עם כל הכבוד, תוכנית לאימא גרושה שמגדלת ארבעה ילדים היא לא ממש תואמת לתוכנית וליווי של משפחה עם שני בני זוג" (לירון, 47).

ערוצי תקשורת

היו מרואיינים שהתייחסו למפגשים בזום ולתדירותם. הם טענו שיש צורך להתאים את מבנה ההדרכה ליכולות הייחודיות של כל משתתף מבחינה טכנית, יכולות התמדה והתארגנות. אורית ציינה שלה היתה מתאימה יותר מסגרת הדרכה אינטנסיבית יותר ומפגשים פנים אל פנים:

כן הייתי שמחה לשוחח איתה פנים מול פנים, ולשקף לה את זה יותר לעומק ולא רק בזום. ושהשיחות יהיו יותר צפופות ממה שהן היו. אם השיחה היתה אחת לשלושה שבועות, או אחת לחודש, או פעמיים בשבוע, אני לא יודעת, לעשות את זה כמו איזה קורס שאת הולכת נגיד פעם פעמיים בשבוע. יותר בתדירות צפופה, יותר באינטנסיביות מה שנקרא... אז יכול להיות שזה היה נותן לי איזשהו ביטחון ויותר עזרה, אבל כרגע כשזה פעם בחודש, אני קצת מאבדת את הצפון ואת הדרום (אורית, 53).

יחסי מדריך-מודרך

מרואיינים רבים התייחסו לצורך להתאים את המדריך לאופי הייחודי ולצרכים הספציפיים של המודרך. המרואיינים הדגישו את הצורך במדריכים שמבינים לעומק את הסיטואציה של נשים או גברים יחידנים. הצורך בהתמחות ספציפית בליווי הורים יחידנים עלה כתובנה מרכזית מניתוח הראיונות. כפי שמסבירה גילה, לאוכלוסייה של הורים יחידנים יש מאפיינים ייחודיים שיש לתת עליהם את הדעת:

אולי יש אנשי מקצוע לאימהות חד-הוריות... כי לנשים חד-הוריות כמוני נגיד לא קל להוציא את המצוקה הזאת, בעיקר הכלכלית, ואם הבן אדם הוא קצת... מרגישים בקול שמרחיק או מה אז עוזבים את התהליך, כי אנחנו מבקשות עזרה, לא בעיקר עזרה אבל אמפתיה. מישור שיכול להבין אותנו כי אנחנו... זה לא קל להיות חד-הורית, וכאלו אנחנו פונים אז שהבן אדם יהיה נחמד ושיבין, גם אם לא... אבל שיקשיב (גילה, 50).

עדותה של גילה מדגישה את הצורך בשילוב בין מקצועיות פיננסית לבין הבנה עמוקה של המציאות הייחודית של הורים יחידנים. היא, כמו מרואיינים אחרים, הדגישה שהצורך באמפתיה חשוב לא פחות מהצורך בידע מקצועי.

גם רני טען שהמצב המשפחתי הייחודי מביא איתו מורכבות רבה יותר לתהליך ההדרכה:

איש של הארגון מבין כלכלית במצב סביר, לא במצב סבוך. מצב של בסדר. אז בוא נאמר שני בני זוג עובדים אבל לא מצליחים לנהל את הבית כלכלית. לא במצב של גבר גרוש, שהגירושין רוקנו אותו לחלוטין ואין כלום. הם לא מבינים את זה. הם לא מבינים בזה (רני, 42).

איילת ציינה שנוסף על היותה אם יחידנית, המדריכה שלה היתה מבוגרת ממנה בשנים רבות, ועל כן היא חשה חוסר התאמה מבחינה דורית:

ניסיתי להיות באמת איתה [עם המדריכה] הכי, הכי פתוחה, הכי ישרה, הכי כנה, אבל זה לא עזר, זה לא צלח. היא לא מבינה את הרצונות שלי, את מה אני יכולה ומה אני לא יכולה. באמת כיבדתי אותה כי היה חשוב לי להוכיח לא רק לה, חשוב להוכיח לי שאני מסוגלת לעשות את זה. אבל לא הגענו לעמק השווה בקטע הזה. קשה לי לתקשר עם בן אדם שהוא לא היה קצת אמפתי אליי. אני חושבת שזה משהו שיכול באמת לעזור. כשאת מביאה בחורה שהיא, היא לא אימא, היא כבר סבתא, יש לה נכדים. היא בגיל מבוגר, והיא באה מעולם אחר, היא לא באה מהעולם שלך, אני חושבת שהיועצת של הארגון, היועץ של הארגון הוא צריך להיות בטווח הגילאים פחות או יותר שלך, כך הוא גם ידע פחות או יותר את הרצונות שלי ואת הבלתי"מים" (איילת, 48).

תת-התמה השנייה נוגעת בשאלה אם המשתתפים רואים אפשרות שיחזרו לתהליך ההדרכה בארגון. גילה התנתה זאת בכך שהארגון ייצר התאמות אישיות: "אני מקווה שישתפרו, ככה אני אולי יכולה לחזור לתהליך". גם איילת סיפרה שהיתה שמחה לחזור ולקבל הדרכה מהארגון: "אני מאוד מאוד רוצה להמשיך, אבל אני לא יודעת אם ייתנו לי. מאוד רוצה לצאת מהמעגל הכלכלי שלי. אף פעם לא ישבו כמו בבית ספר ולימדו אותי איך לנהל חיים כלכליים בבית" (איילת, 48).

היו גם מרואיינים שלא הצהירו במישרין שיחזרו להדרכה בארגון, אבל כן ראו את היתרונות שיש בה ואת החשיבות של הארגון. כך, לדוגמה, אייל:

אני לא רואה שום דבר רע בגוף עצמו, בארגון. הכלי, הטבלה הזאת שנתנו לנו היא היתה מצוינת. מבחינת לכתוב את כל ההוצאות שלך, את כל ההוצאות החזרתיות שיהיו, ובאמת לייצר איזשהו תקציב חופשי. זה היה אחלה כלי... אני עוד לא שם. אבל אני מכיר את הצורך, מבין את החשיבות, ואני יודע שבאמת השינוי יכול לבוא בעזרת הארגון כי הייתי שם (אייל, 39).

עם זאת, לא כל המשתתפים מתייחסים בחיוב לאפשרות לחזור לתוכנית. חלקם הגיעו למסקנה נחרצת יותר באשר לחוסר ההתאמה של התוכנית לצורכיהם, והיו שטענו שתוכנית העבודה

בארגון לא התאימה להם כלל ועל כן הם לא רואים לנכון לחזור להדרכה. צור טען שתוכנית העבודה של הארגון רק החמירה את מצבו הכלכלי: "להגיד לך שאני אבוא ורוצה עוד פעם את המר הזה [תהליך ההדרכה התובעני והקשה], אני אישית לא חושב. יכול להיות שלמישהו אחר זה יתאים. לי זה לא עבד. זה לא עזר לי זה להפך, רק סיבך אותי (צור, 48).

מקרה שממחיש את המורכבות של התהליך כולו מופיע בסיפורו של רני, שמשקף את המעבר מציפיות גבוהות לאכזבה, ולבסוף למציאת פתרון חלופי. רני סיפר שאחרי שנשר מהארגון הוא פנה לעזרה מגורם אחר:

אני אגיד לך מה, אנשי הארגון יש להם דרך מדהימה ורצון טוב. הם כן צריכים לשפר את עצמם. בסופו של דבר הגעתי למסקנה שאם אני כל יום אקבל טלפונים מהחברה הזו, ומהחברה הזו, ומהחברה הזו והוצאה לפועל מפה ומפה אני אקרוס נפשית לפני שאני אקרוס עוד יותר כלכלית. ולא נותרה לי ברירה פניתי לחבר שהוא עורך דין שהוא קצת מבין והוא בא ישב איתי, והסביר לי שאין מנוס, באמת שאין מנוס כדי לשקם את עצמי וללכת לחדלון פירעון. היום אני נמצא כבר חצי שנה בחדלון פירעון ולא מתקשרים אליי, לא מטרידים אותי בכלום, הנאמן קבע לי צו תשלומים שאני עומד בו ברוך השם... היום אני מתייעץ רק עם העורך דין שלי. רק איתו. הארגון עם מטרות טובות, עם אנשים נחמדים וטובים, אבל לא ברי השפעה במקומות נכונים (רני, 42).

המקרה של רני מדגים ממצא חשוב שעלה במחקר: הנשירה נבעה לעיתים לא רק מחוסר שביעות רצון מהתוכנית עצמה, אלא גם מזיהוי של צרכים שונים מאלו שהתוכנית יכלה לספק. ממצא זה מתחבר לתמה הרחבה יותר – הפער בין המענה הסטנדרטי שניתן בתוכנית לבין הצרכים הייחודיים והמגוונים של הורים יחידנים.

דיון

מחקר זה שופך אור על החוויות והאתגרים של הורים יחידנים בישראל אשר השתתפו בתוכנית הדרכה וליווי פיננסי ונשרו ממנה בטרם סיומה. המשתתפים במחקר, אף שהם מפרנסים עצמאיים ואינם מוגדרים רשמית כעניים, מתמודדים עם מצוקה כלכלית ניכרת המשפיעה על כל היבטי חייהם. הממצאים מציגים תמונה מורכבת של מציאות כלכלית מאתגרת, המתעצמת לאור יוקר המחיה ההולך ומאמיר בשנים האחרונות (פלוג ואח', 2022), ולאור ייחודיותן של המשפחות החד-הוריות – ובתוכן משפחות גרושות (אקשטיין ולרום, 2016).

ממצאי המחקר מדגישים כי חוויית ההשתתפות בתוכנית ההדרכה הפיננסית, כפי שעולה מדברי המשתתפים, היא מורכבת. מצד אחד המשתתפים ביטאו תקווה ראשונית לשיפור מצבם הכלכלי ותיארו תהליך מובנה ושיטתי של איסוף נתונים וניתוח כלכלי. מצד אחר רבים חוו תסכול הולך וגובר נוכח האתגרים בתהליך. התיאורים של המשתתפים משקפים את המתח בין הגישה המובנית והשיטתית של הארגון, התואמת את המלצות הספרות המקצועית (Haroon et al., 2016), לבין הצורך בגישה גמישה ורגישה יותר, המתחשבת במורכבות החיים של הורים יחידנים.

האתגרים שחוו המשתתפים והסיבות לנשירתם מהתוכנית מצביעים על פער חשוב בין הצרכים של אוכלוסייה זו לבין המענים הקיימים. חוסר ההתאמה של התוכנית לצרכים הייחודיים של הורים יחידנים, הקשיים ביחסי מדריך-מודרך, וקשיי ההתמדה בשל עומסים ולחצי היום-יום – כל אלה מדגישים את הצורך בגישה מותאמת אישית ורגישה יותר. ממצאים אלה מתיישבים עם טענתם של קרפנה ואח' (Carpena et al., 2019), ולפיה תוכניות הדרכה גנריות עלולות להיות לא יעילות עבור אוכלוסיות ספציפיות, ומחזקים את הצורך בהכשרה מעמיקה יותר של מדריכים בעבודה עם אוכלוסיות מגוונות.

ההערכה הרטרופקטיבית של המשתתפים מעלה תובנות חשובות בדבר האפקטיביות של תוכניות הדרכה פיננסית להורים יחידנים. העובדה שרוב המשתתפים לא חוו שיפור משמעותי במצבם הכלכלי, ושחלקם אף דיווחו על החמרה, מעלה שאלות בדבר ההתאמה של הגישות הקיימות להדרכה פיננסית עבור אוכלוסייה זו. עם זאת, הנכונות שהביעו רבים מהמשתתפים לשקול השתתפות בתוכנית מותאמת יותר בעתיד מצביעה על הפוטנציאל הטמון בתוכניות כאלה, אם יותאמו להם כראוי.

ממצאי המחקר מתכתבים עם כמה מסגרות תאורטיות ומחדדים את הצורך בהתאמתן למציאות של הורים יחידנים. תאוריית ההתנהגות הכלכלית של לונשטיין (Loewenstein, 2000) מקבלת חיזוק מהממצאים המדגישים את מרכזיותם של גורמים רגשיים וחברתיים בהתנהלות הכלכלית. החוויות של המשתתפים מראות כי לחץ, חרדה ותחושת מצוקה משפיעים על קבלת החלטות כלכליות, ומחדדות את הצורך בגישה הוליסטית יותר להדרכה פיננסית, המתחשבת במכלול הגורמים הללו. זאת ועוד, ייתכן שעל התוכניות להביא בחשבון גם את ההבדלים בין ההתנהלות הכלכלית של נשים לבין זו של גברים. העובדה כי רמת האמון של נשים ביכולות הפיננסיות שלהן נמוכה מזו של גברים (Bannier & Schwarz, 2018), ושהן סובלות מביטחון כלכלי נמוך מזה של הגברים (Fisher et al., 2015), מצריכה הפעלת תוכניות המותאמות לא רק להורים יחידנים, אלא גם לנשים. לדוגמה, מתן הסברים מפורטים יותר במידת הצורך, או הרחבת היבטי התמיכה. לאור העובדה שאוריינות פיננסית לא תמיד מובילה לתוצאות טובות יותר של התנהלות כלכלית (De Meza et al., 2008), יש לשקול הכנסת תכנים המתייחסים גם להתנהגות הצריכה (Bray, 2008). כלומר, מעבר להדרכה פיננסית, המחקר מדגיש את הצורך בתוכניות הוליסטיות, אשר יתייחסו למגוון ההיבטים הקשורים להתנהלות כלכלית של הורים יחידנים.

הגישה מודעת-ההקשר (רואר-סטריאר ונדן, 2021) מקבלת חיזוק ניכר מממצאי המחקר. הצורך בהבנה מעמיקה של הקשר החיים של הורים יחידנים עלה מדברי המשתתפים באופן ברור. גישה זו, המדגישה את חשיבות ההבנה של ההקשר החברתי, התרבותי והכלכלי הרחב, נראית מתאימה במיוחד לאתגרים שעלו במחקר. יישום עקרונות הגישה מודעת-ההקשר בתוכניות הדרכה פיננסית עשוי להביא לשיפור ניכר באפקטיביות שלהן עבור הורים יחידנים.

מגבלות המחקר

ראשית, מעצם היותו מחקר איכותני, המחקר מתייחס למקרה הספציפי שנחקר, ומסקנותיו לא משקפות בהכרח את חוויתן של כלל המשפחות הנמצאות במצב ייחודי זה של נשירה מתהליך ההדרכה בטרם סיומו (Stake, 1995). שנית, המחקר התמקד במשתתפים שנשרו מתוכנית ההדרכה, לכן אינו מייצג את חוויתם של מי שהשלימו את התוכנית בהצלחה. שלישית, המחקר התמקד בארגון אחד בלבד, מה שעלול להגביל את יכולת ההכללה של הממצאים. רביעית, המחקר נעשה בתקופת מגפת הקורונה, תקופה שהציבה אתגרים נוספים בפני המשפחות. כמו כן, בתקופה זו הן התקשורת עם המדריכים מהארגון הן הראיונות נעשו באופן מקוון, על יתרונותיה וחסרונותיה של שיטה זו.

המלצות והשלכות לפרקטיקה

ממצאי המחקר מובילים לכמה השלכות מעשיות ומדיניות. ראשית, יש צורך בפיתוח תוכניות הדרכה פיננסית המותאמות ספציפית להורים יחידנים, תוך התחשבות באילוצי הזמן, במצב הרגשי ובאתגרים הייחודיים שלהם. שנית, נדרשת הכשרה ייעודית למדריכים העובדים עם הורים יחידנים, בדגש על גישה מודעת-הקשר ורגישות תרבותית. מדברי משתתפי המחקר נראה שמדריכי התוכנית מומחים בהתנהלות פיננסית, אך לא בהכרח בקיאים במאפייניהן של משפחות של הורים יחידנים, ובהבדלים מגדריים בין נשים לגברים בהקשר של התנהלות כלכלית בכלל, ושל תרבות צריכה בפרט. שלישית, יש לשקול שינויים במדיניות החברתית והכלכלית כך שתיתן מענה טוב יותר לצרכים הייחודיים של הורים יחידנים, דוגמת התאמות במערכת המס, סיוע בדיוור ותמיכה בתעסוקה. בהקשר הישראלי הספציפי, יוקר המחיה, פערים חברתיים-כלכליים ומורכבויות תרבותיות – כל אלה הם רקע חשוב להבנת האתגרים שהורים יחידנים מתמודדים עימם. תוכניות עתידיות צריכות להביא בחשבון את ההקשר הישראלי הייחודי ולהציע פתרונות המותאמים לו: תוכניות שעניינן יצירת רשתות של עזרה הדדית חברתית וכלכלית, תוכניות קהילתיות להעלאת המודעות לנושאי מחזור וצריכה, פיתוח קואופרטיבים חברתיים ועוד.

בעידן של שינויים חברתיים מהירים ואתגרים כלכליים מתמשכים, חשוב להמשיך ולחקור את הנושא ולפתח פתרונות יצירתיים ומותאמים שיאפשרו להורים יחידנים להתמודד בהצלחה עם האתגרים הכלכליים העומדים בפניהם. רק באמצעות מאמץ משולב של מחקר, פרקטיקה ומדיניות ניתן יהיה לספק מענה הולם לאתגרים הייחודיים של הורים יחידנים ולקדם את רווחתם הכלכלית והחברתית.

מקורות

- אחדות, נ' (2010). עוני בקרב אימהות חד הוריות: האם שוק העבודה הוא נתיב להיחלצות מעוני? **ביטחון סוציאלי**, 84, 11–55.
- אקשטיין, צ' ולרום, ט' (2016). **העוני בישראל: סיבות ומדיניות בשוק העבודה**. נייר מדיניות. מכון אהרן למדיניות כלכלית.
- בן דוד, ד' וקמחי, א' (2021). **המחירים גבוהים בישראל? היזהרו מהשוואות בינלאומיות**. מחקרי שורש.
- גיסלסון, ר' (2015). **כיצד לראיין למחקר איכותני: גישה התייחסותית**. מכון מופ"ת.
- לביא-אגיא, מ' ולביא טובין, ד' (2021). **שיחות על מחקר איכותני**. מכון מופ"ת.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2023). **משפחות בישראל: נתונים לרגל יום המשפחה**.
- נדן, י' ורואר-סטריאר, ד' (2021). טיפול מודע-הקשר: המשגה תיאורטית והשתמעויות קליניות. **חוצות – כתב עת תרבותיפוליטי**, 1.
- נתנון, ר', זגלה, א' ופורת, מ' (2017). **משפחות חד הוריות בישראל. מוגש לאגף לקידום שוויון בהסתדרות החדשה**. מאקרו – המרכז לכלכלה מדינית.
- פלוג, ק', פורת הירש, נ' וקנת פורטל, ר' (2022). **יוקר המחיה בישראל: מה מספרים המספרים? המכון הישראלי לדמוקרטיה**.
- קלינר-קסיר, נ', פינס, ר' ופלאם, נ' (2024). **דוח ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות – 2023**. מינהל המחקר והתכנון, הביטוח הלאומי.
- קרומר-נבו, מ' (2022). **עבודה סוציאלית מודעת עוני: ספר הכשרה**. משרד הרווחה והביטחון החברתי וגיוינט-אשלים.
- רואר-סטריאר, ד' (2016). **הכשרה אקדמית לעבודה סוציאלית מותאמת-הקשר עם משפחות: תובנות ואתגרים**. **חברה ורווחה**, לו(3–4), 439–461.
- רואר-סטריאר, ד' ונדן, י' (2021). **ילדים בסיכון: בחינת מיתוסים לאור גישה מודעת-הקשר**. **ביטחון סוציאלי**, 115, 19–39.
- Agnew, S., & Cameron-Agnew, T. (2015). The influence of consumer socialization in the home on gender differences in financial literacy. *International Journal of Consumer Studies*, 39(6), 630–638. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12179>
- Alessie, R. O. B., Van Rooij, M., & Lusardi, A. (2011). Financial literacy and retirement preparation in the Netherlands. *Journal of Pension Economics and Finance*, 10(4), 527–545. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.02.004>

- Almenberg, J., & Dreber, A. (2015). Gender, stock market participation and financial literacy. *Economics Letters*, 137, 140–142.
<https://doi.org/10.1016/j.econlet.2015.10.009>
- Almenberg, J., & Widmark, O. (2011). *Numeracy, financial literacy and participation in asset markets*. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=1756674>
- Bannier, C., & Schwarz, M. (2018). Gender- and education-related effects of financial literacy and confidence on financial wealth. *Journal of Economic Psychology*, 67, 66–86. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2018.05.005>
- Baumeister, R. F. (2002). Yielding to temptation: Self-control failure, impulsive purchasing, and consumer behavior. *Journal of Consumer Research*, 28(4), 670–676. <https://doi.org/10.1086/338209>
- Ben-Ari, A., & Strier, R. (2010). Rethinking cultural competence: What can we learn from Levinas? *British Journal of Social Work*, 40(7), 2155–2167.
<https://doi.org/10.1093/bjsw/bcp153>
- Berghammer, C., Matysiak, A., Lyngstad, T. H., & Rinesi, F. (2024). Is single parenthood increasingly an experience of less-educated mothers? A European comparison over five decades. *Demographic Research*, 51, 1059–1094.
<https://doi.org/10.4054/DemRes.2024.51.34>
- Berkowitz, S. A., & Palakshappa, D. (2023). Gaps in the welfare state: A role-based model of poverty risk in the US. *Plos One*, 18(4), e0284251.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0284251>
- Birkenmaier, J., Maynard, B., & Kim, Y. (2022). Interventions designed to improve financial capability: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 18(1), e1225. <https://doi.org/10.1002/cl2.1225>
- Brady, D., Baker, R. S., & Finnigan, R. (2024). The role of single motherhood in America's high child poverty. *Demography*, 61(4), 1161–1185.
<https://doi.org/10.1215/00703370-11466590>
- Bray, J. P. (2008). *Consumer behaviour theory: Approaches and models*. Discussion Paper. Bournemouth University Business School.
- Carmel, E. (2018). *Towards a dual process conception of the selective influence of financial literacy on economic behavior* [Doctoral dissertation]. Ben-Gurion University in the Negev.

- Carpena, F., Cole, S., Shapiro, J., & Zia, B. (2019). The ABCs of financial education: Experimental evidence on attitudes, behavior, and cognitive biases. *Management Science*, 65(1), 346–369. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2017.2819>
- Cruz, C. A., Hilario, A., Matawaran, M. E., Reyes, I. N., Valero, L. M., & Paez, A. T. (2024). Unseen struggles on the financial challenges faced by single parents. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 8(11), 3466–3476. <https://dx.doi.org/10.47772/IJRISS.2024.8110267>
- Cupák, A., Fessler, P., Schneebaum, A., & Silgoner, M. (2018). Decomposing gender gaps in financial literacy: New international evidence. *Economics Letters*, 168, 102–106. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.04.004>
- De Meza, D., Irlenbusch, B., & Reyniers, D. (2008). Financial capability: A behavioural economics perspective. *Consumer Research*, 69, 192–193. Financial Services Authority.
- Dharani, M. K., & Balamurugan, J. (2024). The financial hardships of single mothers: A review of two decades. *Multidisciplinary Reviews*, 7(8), v2024179. <https://doi.org/10.31893/multirev.2024179>
- Drolet, M. (2016). Gender differences in the financial knowledge of Canadians. *Insights on Canadian Society*. Statistics Canada.
- Fenton-O'Creevy, M., & Furnham, A. (2020). Personality, ideology, and money attitudes as correlates of financial literacy and competence. *Financial Planning Review*, 3(1), e1070. <https://doi.org/10.1002/cfp2.1070>
- Fernandes, D., Lynch Jr, J. G., & Netemeyer, R. G. (2014). Financial literacy, financial education, and downstream financial behaviors. *Management Science*, 60(8), 1861–1883. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2013.1849>
- Fisher, P., Hayhoe, C., & Lown, J. (2015). Gender differences in saving behaviors among low- to moderate-income households. *Financial Services Review*, 24(1), 1–13. <https://doi.org/10.61190/fsr.v24i1.3232>
- Fisher, P., & Yao, R. (2017). Gender differences in financial risk tolerance. *Journal of Economic Psychology*, 61, 191–202. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2017.03.006>
- Fonseca, R., Mullen, K., Zamarro, G., & Zissimopoulos, J. (2012). What explains the gender gap in financial literacy? The role of household decision making. *The Journal of Consumer Affairs*, 46(1), 90–106. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2011.01221.x>

- Giné, X., Karlan, D., & Ngatia, M. (2013). *Social networks, financial literacy and index insurance*. Working paper. Yale University.
- Gollwitzer, P. M. (1999). Implementation intentions: Strong effects of simple plans. *American Psychologist*, 54(7), 493–503.
<https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.7.493>
- Haroon, H., Medina, J., & Grober-Morrow, M. (2016). *Financial coaching program design guide*. Prosperity Now.
- Hastings, J. S., Madrian, B. C., & Skimmyhorn, W. L. (2012). *Financial literacy, financial education and economic outcomes* (No. w18412). NBER Working Paper. National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w18412>
- Hui, S-W., Vincent, C., & Wooley, F. (2011). *Understanding gender differences in retirement saving decisions: Evidence from the Canadian Financial Capability Survey*. Paper presented to the Canadian Economics Association, Ottawa.
- Hung, A., Parker, A., & Yoong, J., (2009). *Defining and measuring financial literacy*. RAND Working Paper Series WR-708.
- Kaiser, T., Lusardi, A., Menkhoff, L., & Urban, C. (2022). Financial education affects financial knowledge and downstream behaviors. *Journal of Financial Economics*, 145(2), 255–272. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.09.022>
- Kulik, L. (2021). The centrality of resourcefulness in explaining wellbeing among financially challenged single mothers. *Journal of Family Social Work*, 24(3), 219–244. <https://doi.org/10.1080/10522158.2020.1819500>
- Lanza-León, P., & Cantarero-Prieto, D. (2024). The loud silent side of single parenthood in Europe: Health and socio-economic circumstances from a gender perspective. *Journal of Family and Economic Issues*, 46, 479–471. <https://doi.org/10.1007/s10834-024-09954-y>
- Lewis, S. (2015). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. *Health Promotion Practice*, 16(4), 473–475.
<https://doi.org/10.1177/1524839915580941>
- Loewenstein, G. (2000). Emotions in economic theory and economic behavior. *American Economic Review*, 90(2), 426–432.
<http://doi.org/10.1257/aer.90.2.426>
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44.
<http://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>

- Miller, M., Reichelstein, J., Salas, C., & Zia, B. (2015). Can you help someone become financially capable? A meta-analysis of the literature. *The World Bank Research Observer*, 30(2), 220–246. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkv009>
- Nadan, Y., & Roer-Strier, D. (2020). A context-informed perspective of child risk and protection: Deconstructing myths in the risk discourse. *Journal of Family Theory & Review*, 12(4), 464–477. <https://doi.org/10.1111/jftr.12393>
- Nelson, K., Lindh, A., & Dalén, P. (2025). Social sustainability in the decarbonized welfare state: Social policy as a buffer against poverty related to environmental taxes. *Global Social Policy*, 25(1), 36–63. <https://doi.org/10.1177/14680181231217659>
- OECD. (2013). *Women and financial education: Evidence, policy responses and guidance*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://doi.org/10.1787/9789264202733-en>
- OECD. (2022). *Evolving family models in Spain: A new national framework for improved support and protection for families*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c27e63ab-en>
- Parolin, Z., & Lee, E. K. (2022). Economic precarity among single parents in the United States during the COVID-19 pandemic. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 702(1), 206–223. <https://doi.org/10.1177/00027162221122682>
- Preston, A., & Wright, R. (2019). Understanding the gender gap in financial literacy: Evidence from Australia. *Economic Record*, 95(Supplement 1), 1–29. <https://doi.org/10.1111/1475-4932.12472>
- Roer-Strier, D., & Sands, R. G. (2015). Moving beyond the “official story”: When “others” meet in a qualitative interview. *Qualitative Research*, 15(2), 251–268. <https://doi.org/10.1177/1468794114548944>
- Rogers, T., Milkman, K. L., John, L. K., & Norton, M. I. (2015). Beyond good intentions: Prompting people to make plans improves follow-through on important tasks. *Behavioral Science & Policy*, 1(2), 33–41. <https://doi.org/10.1353/bsp.2015.0011>
- Sent, E. M., & van Staveren, I. (2019). A feminist review of behavioral economic research on gender differences. *Feminist Economics*, 25(2), 1–35. <https://doi.org/10.1080/13545701.2018.1532595>

- Sheth, J. N., Newman, B. I., & Gross, B. L. (1991). Why we buy what we buy: A theory of consumption values. *Journal of Business Research*, 22(2), 159–170.
[https://doi.org/10.1016/0148-2963\(91\)90050-8](https://doi.org/10.1016/0148-2963(91)90050-8)
- Sorcha, M., & Pople, L. (2018). *Life in the debt trap: Stories of children and families struggling with debt*. Policy Press.
- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Sage.
- Stelter, R. (2014). Intervention theories in coaching and coaching psychology. In *A guide to third generation coaching* (pp. 45–109). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-94-007-7186-4_3
- Tarrant, A. (2021). *Fathering and poverty: Uncovering men's participation in low-income family life*. Policy Press Scholarship.
<https://doi.org/10.1332/policypress/9781447345510.001.0001>
- The Food Foundation. (2024). *Food insecurity among single parent families*.
<https://coilink.org/20.500.12592/6byonnoCOI: 20.500.12592/6byonno>
- Tinghög, G., Ahmed, A., Barrafre, K., Lind, T., Skagerlund, K., & Västfjäll, D. (2021). Gender differences in financial literacy: The role of stereotype threat. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 192, 405–416.
<https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.10.015>
- West, T., De Zwaan, L., & Johnson, D. (2023). Do women have lower levels of financial literacy, or are they opting out? A look at the non-response gender bias in financial literacy measurement. *Financial Services Review*, 31(1), 55–71.
<https://doi.org/10.61190/fsr.v31i1.3195>
- Younis, S., & Eberhardt, J. (2025). Heat or eat: Exploring the impact of the cost-of-living crisis on single parents' mental wellbeing in the United Kingdom. *Journal of Poverty*, 29(3), 176–200.
<https://doi.org/10.1080/10875549.2024.2379764>